

Представа Стефана Дечанског уз олтарску преграду у Дечанима

ИВАН М. ЂОРЂЕВИЋ

Угледу српске средњовековне државе у православном свету доприносили су пре свега њени владари, чија су осећања хришћанске правоверности била брижљиво негована и служила осталима за узор.¹ О томе нам сведоче њихове задужбине, нарочито маузолеји, и ктиторски портрети у њима. У галерији очуваних портрета српског краља Стефана Уроша Трећег² (сви су настали после смрти) један се намеће као посебно занимљив. Реч је о представи на јужној страни североисточног ступца уз првобитну олтарску преграду у Дечанима.³ Издвајамо ову слику, јер више од осталих показује основну црту његове религиозности — истински дух хришћанске смерности⁴ — што је било истицано већ у првим годинама после његове смрти у тежњи да се овај несретни српски краљ прогласи за светитеља. Одлучујућу улогу у овоме одиграла је дечанска монашка средина и њен први игуман — Арсеније.

Од четири сачувана портрета у Дечанима овај представља Стефана Дечанског како стоји погнуте главе, с ореолом, и приноси модел своје задужбине Христу (ис, хс), који је насликан у попрсју са свитком у левој руци, а десном благосиљајући. Издужена физиономија Дечанског наглашена је дугачким, нешто повијеним носом и дужом раздвојеном шпицастом брадом. Инкарнат је изведен тамнијим окером. Поглед му је отворен и замишљен. На глави има отворену круну налик оној што му је насликана у *Лози Немањића* у дечанској припрати.⁵ Дечански на себи има пурпурномрки дивитиоон прошаран бисерима, златни манијак, лорос и наруквице. Ивице манијака и лороса, који је с наличја пурпуран, опточене су бисерима. На ногама се виде пурпурне ципеле. Дечански приноси модел који не одговара стварном изгледу његове задужбине; црква је приказана без припрате, али је наглашен параклис св. Николе.⁶ Међутим, пада у очи да је сликар истакао оно што је у општем утиску о дечанском храму било најупечатљивије — двобојну мермерну оплату.⁷ Испод модела, а дуж пребаченог лороса, исписане су речи молитве коју Дечански упућује Христу. Овај натпис у седамнаест редова, који много личи на свитак, мада то није, гласи:

прими вл(а)д(н)ко Г(ос-
под)н ш Па(н)дократоре принос(ъ) и мою м(о)лению
рава твоюго Стефана краля. С(н)е во принош(ъ) цр(ъ)-
ковъ бож(ъ)ствѣннѣю съ с(ы)номъ 'момъ крал(ъ)мъ
Стефаномъ. възираю на тѣбннѣю ми т'кло стою на[Д](ъ)
гробомъ своимъ и бою се страшнаго ти сѣднца. к
тебѣ припадаю вседръжителю пом(н)лѣи ме въ д(ъ)нь
сѣдннн.⁸

Колико се данас може видети, поред главе Стефана Дечанског нема натписа, а изгледа да је тако било и првобитно, јер текст молитве својим садржајем довољно објашњава представу.

Иако се за овај портрет Дечанског знало још од средине XIX века⁹, већу пажњу посветио му је тек С. Радојчић.¹⁰ Његов закључак да је овај лик Дечанског настао пошто су му мошти положене у ћивот (дрвени ковчет), до 1346. године, јер се у натпису Душан помиње као краљ, прихватили су и потоњи истраживачи. Међутим, у последње две деценије све се више запажа да се ова представа Дечанског издваја од осталих, што се осећа у радовима Б. Бошковића¹¹, М. Харисијадис¹², М. Ђоровић-

¹ В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци 1920, 50—54.

² О портретима Стефана Дечанског уп. С. Радојчић, *Портрети српских владара у средњем веку*, Скопље 1934, 45—47.

³ Исто, 46; В. Р. Петковић, *Манастир Дечани*, II, Београд 1941, 23, СXLVIII. Појам „представа“ више одговара, чини ми се, за ову фреску Дечанског, уп. ниже.

⁴ И. М. Ђорђевић, *Две молитве Стефана Дечанског пре битке на Велбужду и њихов одјек у уметности*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 15 (Нови Сад 1979) 135—150.

⁵ В. Ј. Ђурић, *Византијско сликарство у Југославији*, Београд 1974, сл. 57.

⁶ Ово је приметио већ В. Р. Петковић, *нав. дело*, 23.

⁷ „Многоразличне мраморе“ каже Данилов ученик, уп. Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, Превод Л. Мирковића, предговор Н. Радојчића, Београд 1935, 153 (= Данило, 153).

⁸ Натпис, објављиван више пута, доносимо по Г. Суботићу, *Прилог хронологији дечанског зидног сликарства*, Зборник радова Византолошког института XX (Београд 1981) 124, црт. 4.

⁹ *Дечански првенацъ, одъ Гедеона Юсифа Юришића*. у Новом Саду 1852, 35; М. С. Милојевић, *Путонис дела праве старе Србије*, III, Београд 1877, 78—79.

¹⁰ С. Радојчић, *нав. дело*, 46.

¹¹ Констатацији Ђ. Бошковића, *Еще несколько слов о раннехристианской стеной живописи в нишском склене, Византийский временник XV* (Москва 1959) 146, „да насликани портрет представља двојника Дечанског“, успротивио се Л. Мирковић, *Да ли на фрескама у нишкој гробници (крај IV века) имамо портрете сахрањених у њој?* Зборник Народног музеја V (Београд 1967) 227—229.

¹² М. Harisijadis, *Les miniatures du tetraevangile du metropolit Jakob de Serrés*, Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines III (Beograd 1964) 129—130.

Љубинковић¹³, С. Мандић¹⁴ и, посебно, Г. Бабић¹⁵, која подвлачи занимљив однос овог портрета са осталим фигурама исте декорационе целине, а нарочито са представом *Деизиса* на источном зиду наоса. Објашњења која су дата (сигурло лоуздана основа за даља истраживања)¹⁶ чини се само делимично задовољавају. Због тога треба још једном у целини размотрити све околности које су довеле до стварања овакве представе, јер значење које она носи у тренутку настајања, верујемо, умногоме допуњава слику о савременицима Дечанског и њиховим схватањима у осмишљавању програма дечанске зидне декорације.¹⁷

Иконографија овог портрета Дечанског код Срба и у осталом православном свету није ни ретка ни необична. То је уобичајена ктиторска композиција у којој ктитор приноси модел своје задужбине патрону, у овом случају Христу. За разлику од представа из XIII века, Христ овде не седи¹⁸, већ је насликан како из сегмента неба благосиља приложени му дар.¹⁹ Овакав начин много подсећа на ктиторске портрете из XIV столећа у којима превладава божанска инвеститура, што се може видети на заједничком портрету Стефана Дечанског и Душана на јужном зиду дечанске цркве.²⁰ Представа Дечанског уз олтарску преграду, пре свега, подвлачи дијалогски однос приложника и патрона, однос који је испољен с једне стране Стефановом молитвом²¹, а с друге Христовим благосиљањем. Занимљиво је да је ово једини натпис ове врсте у зидлом сликарству код Срба, поред речи на свитку деспота Стефана у Манасији²², који говори сасвим одређено о религиозним побудама ктитора²³, пошто се то обично саопштавало у аренгама оснивачких повеља. Већ је Л. Мирковић²⁴ приметио да поред текста Даниловог ученика²⁵ објашњење овог портрета тре-

¹³ М. Ћоровић-Љубинковић, *Средњевијековни дуборез у источним областима Југославије*, Београд 1965, 54—55.

¹⁴ С. Мандић, *Древник. Записи конзерватора*, Београд 1975, 54—55.

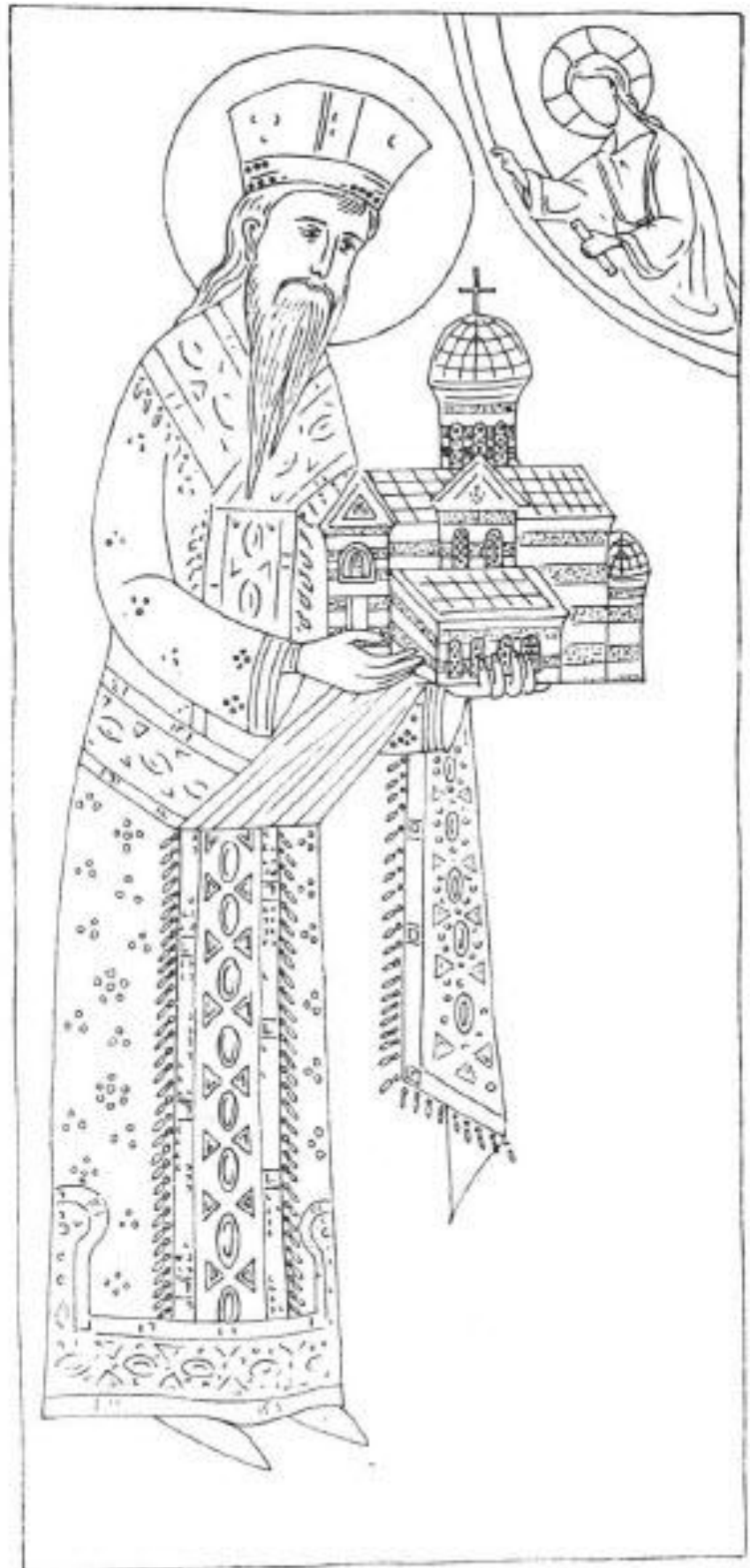
¹⁵ Г. Бабић, *О живописаном украсу олтарских преграда*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 11 (Нови Сад 1975) 34—35, црт. 11.

¹⁶ За краће белешке о портрету Дечанског уп. В. Марковић, *нав. дело*, 51; Д. Милошевић, *Срби светитељи у старом сликарству, О Србљаку* (Београд 1970), 217; М. Tatić-Đurić, *L' iconographie de la donation dans l'ancien art serbe. Actes du XIVe Congrès international des études byzantines III* (Bucarest 1971) 318; В. Ј. Ћурић, *нав. дело*, 57.

¹⁷ В. Ј. Ћурић, *нав. дело*, 56—58, 207—208, са исцрпном библиографијом.

¹⁸ *Исто*, т. XVIII.

¹⁹ На пример у кипарској цркви Св. Деметрианоса Андридиодеса (131-7) уп. А. — J. Stylianos *Donors and dedicatory inscriptions supplicants and supplications in the painted churches of Cyprus* Jahrbuch der osterreichischen byzantinischen Gesellschaft 9 (Wien 1960) 103—104, Abb. 6, или у Св. Константину и Јелени у Охриду (око 1400) уп. Г. Суботић, *Св. Константин и Јелена у Охриду*, Београд 19/1, 5—8, сл. 7.

Сл. 1. Дечани, представа Стефана Дечанског уз олтарску преграду (цртеж Д. Тодоровића)

Fig. 1. Dečani, la représentation de Stefan Dečanski, tout près de la cloison du sanctuaire (dessin de D. Todorović)

²⁰ Г. Бабић, *О портретима у Рамаћи и једном виду инвеституре владара*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 15 (Нови Сад 1979) 158—159. Г. Суботић, *Прилог...*, 114—118, сл. 1; Б. Тодић, *О неким прсликаним портретима у Дечанима*, Зборник Народног музеја, XI (у штампи).

²¹ О овом натпису уп. нап. 14; Б. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд 1974, 157.

²² Л. Мирковић, *Уврттење деспота Стефана Лазаревића у ред светитеља*, Богословље II, св. 3 (Београд 1927) 173; С. Станојевић - Л. Мирковић - Ђ. Бошковић, *Манастир Манасија*, Београд 1928, 50.

²³ У православном свету овакви натписи су понекад изведени у посебним пољима, уп. А. J. Stylianos, *нав. дело*, 98; I. Spatharakis *The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts* (Leiden 1976) III, 79—80, 83—85.

²⁴ Л. Мирковић, *Да ли на фрескама...*, 228. ²⁵ Данило, 151—152.

ба тражити у Дечанској хрисовуљи у којој читамо: „И сетивши се страшног часа смртног као сви пророци и апостоли и мученици и оветитељи и цареви што смрћу завршише, а ни један од њих се не ослободи, сви се у гроб уселише и све прими земља као мати, и бојећи се када на твом суду узвикну анђели: Докажите дела да награду примите', теби се клањам који знаш све моје познате и непознате грехове, тражећи твоју велику помоћ и страхујући и желећи свом душом да следим за учењем и добрим делима светих родитеља и прародитеља мојих и да надопуним и завршим оно што недостаје . . ." ²⁶ Иако конципован по хрисовуљи, натпис уз Дечанског представља и савремени тренутак у коме је изведен — после његове смрти ²⁷ — што значи да је у питању надгробни портрет. ²⁸ Овоме треба посветити посебну пажњу. Наиме, претходници Дечанског, Немањићи XIII века ²⁹, поручују у својим маузолејима ктиторске композиције на зидним површинама изнад камених саркофага. Готово по правилу гроб се налазио у западном делу цркве, како је то првобитно било и у Дечанима. ³⁰ После translације из Звечана ³¹, мошти Дечанског положене су у један од два већ раније припремљена камена саркофага. ³² После неколико година мошти су извађене и стављене испред олтарске преграде, по свој прилици у онај данас сачувани дрвени ковчег у дуборезу. ³³ Ово није било необично, јер је пре Дечанског то учињено са моштима краљице Јелене у Градцу и краља Милутина у Бањској, о чему пише њихов савременик архиепископ Данило II. У оба случаја наводи се да је после три године тело покојника „неповређено" извађено из првобитног гроба и стављено у „изабрани ковчег... изван олтарских двери... пред образом Владике свих Христа". ³⁴ Нема сумње, дакле, да је ново место моштију Дечанског одредило ову његову представу, као што су већ закључили С. Радојчић ³⁵, В. Ћоровић ³⁶ и М. Ћоровић-Љубинковић. ³⁷ На жалост, фрескодекорација уз олтарску преграду у Градцу ³⁸ и Бањској је или прилично страдала или потпуно уништена, па се надгробни портрет Дечанског због свог места сматра јединственим. У свом посмртно објављеном раду о начину сахрањивања у средњем веку, В. Ћоровић ³⁹ каже да се стављање моштију испред олтара обављало „после канонизације", што прихвата и М. Ћоровић-Љубинковић ⁴⁰, због чега се чини наглашено питање времена када је Стефан Урош Трећи проглашен за светитеља. Још 1927. је Л. Мирковић ⁴¹ покушао да опише како је код Срба у средњем веку текло уврштење у ред светитеља. Једино што се из извора могло извући били су особени знаци светитељства — „чуда, нетљеност и благоуханије моштију и точење мира". ⁴² Изгледа да у српској средњовековној држави није било формалног проглашења светитеља, већ су „личности према благочашћу (благочѣстивѣ, εὐσεβία, pietas) својом суштином стицале светитељска знамења". ⁴³ И отварање гроба и налажење „неповређеног" тела било је, мада не увек ⁴⁴, један од услова за проглашење, што је, по свој прилици, био

случај са Дечанским. О томе, додуше помало уопштено, говори његов син краљ Душан у аренги повеље Св. Петру и Павлу на Лиму: „И сад када сам видео нову *благодет* на мојем оцу *светом* Урошу краљу". ⁴⁵ Датум повеље, 25. октобар 1343, послужио је А. Соловјеву ⁴⁶ да одреди *terminus ante quem* за уврштење Дечанског у светитеље. Као *terminus post quem* Соловјев користи податак Григорија Цамблака, који каже да је Дечански извађен из гроба после седам година ⁴⁷, дакле 1338. године. Нама се чини да се овај временски распон може сузити, па чак и одредити година од које се Дечански назива „светим". Погледајмо зато, пре свега, шта нам пружају савремени писани извори. У *Романовом типичу* ⁴⁸, који је писан 1331. године, у месецослову код датума 13. новембра, на маргини листа 48 verso, накнадно

²⁶ П. Ивић — М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, 304.

²⁷ Обраћање покојника у првом лицу једнине познато је из надгробних песама, уп. Б. Трифуновић, *Мољеније Теодора Љубавића*, Зборник Музеја примењене уметности 11 (Београд 1967) 57.

²⁸ С. Радојчић, *нав. дело*, 76.

²⁹ *Исто*, на више места.

³⁰ В. Р. Петковић, *Манастир Дечани I*, Београд 1941, 7.

³¹ Ђ. Сп. Радојчић, *Развојни лук старе српске књижевности*, Нови Сад 1962, 231.

³² Ђ. Бошковић, *Манастир Дечани I*, Београд 1941, 104—105, 194. Ови саркофази су урађени по узору на немањићке саркофаге XIII столета, те нема сумње да је Дечански испрва овде положен.

³³ М. Ћоровић-Љубинковић, *нав. дело*, 54, т. XI.

³⁴ Данило, 75—76, 120—121.

³⁵ С. Радојчић, *нав. дело*, 46.

³⁶ V. Čorović, *Prilog proučavanju načina sahranjivanja i podizanja spomenika u našim krajevima u srednjem vijeku*, *Naše starine* 3 (Sarajevo 1956) 129.

³⁷ М. Ћоровић-Љубинковић, *нав. дело*, 54—55.

³⁸ Тешко је данас рећи да ли је загонетна монашка фигура на јужној страни источног зида наоса представљала Јелену као монахињу.

³⁹ V. Čorović, *нав. дело*, 129. Иначе о сахрањивању код Византинаца уп. Ф. Коукоулес, *Βυζαντινών βίος καί πολιτισμός IV*, Athènes 1951, 148—248.

⁴⁰ М. Ћоровић-Љубинковић, *нав. дело*, 54.

⁴¹ Л. Мирковић, *Уврштење...*, 161—168.

⁴² *Исто*, 168.

⁴³ Ђ. Трифуновић, *Стара српска црквена поезија*, у О Србљаку (Београд 1970) 12.

⁴⁴ *Исто*, 15.

⁴⁵ А. Соловјев, *Кад је Дечански проглашен за свеца? Краља Душанова повеља Лимском манастиру*, Богословље IV, св. 4 (Београд 1929) 287.

⁴⁶ *Исто*, 288, 293.

⁴⁷ С. Радојчић, *нав. дело*, 46, сумња у овај Цамблаков податак.

⁴⁸ Л. Мирковић, *Романов типик*, Зборник Матице српске за друштвене науке 13-14 (Нови Сад 1956) 47-60

је записано: **ВѢ СНИ Д(Ѣ)НѢ ПРѢСТАВИ СЕ ОУРОШ(Ѣ) КРАЛ(Ѣ) ТРЕТЪИ.**⁴⁹ Нема сумње да је запис настао пре проглашења Дечанског за светитеља. Веома је занимљиво, а помало и чудно, да у типичу првог игумана дечанског Арсенија, написаном око 1335⁵⁰, преписивач, именован познати Добрета, у месецослов уз датуме 11. или 13. новембра не уноси помен смрти првог ктитора Дечана.⁵¹ Биће зато исправно мишљење Л. Мирковића да је Добрета по Никодимовом типичу у Пећи преписао овај Арсенијев.⁵² С друге стране, у Хиландару се и даље пажљиво прате догађаји у средишњим областима српске државе. Тако у једном типичу из времена цара Душана, у месецослову под 11. новембром, на листу 45 recto, читамо:

**ВѢ ТѢЖѢ Д(Ѣ)НѢ ПАМЕТѢ С(ВѢ)Т(А)ГО
И ВЛ(А)ГОВ(Ѣ)РНАГО КРАЛА СТЕФѢНА ОУРОША И КТИТОРА
ДОМОУ Г(ОСПОДА) Б(ОГА) И СП(А)СА НАШЕГО І(ИСОУ)С(Ѣ)
Х(РИСТ)А ИЖЕ ГЛАГОЛЕТѢ СЕ ДѢДЧАНИ.**⁵³

За разрешење овог питања податке пружају и натписи уз ликове Стефана Дечанског у његовој задужбини, чиме се недавно бавио Г. Суботић.⁵⁴ Ако се прихвати његов став — што треба учинити — да су портрети Дечанског и Душана на јужном зиду преиначени после Душановог боравка у Дечанима у пролеће 1343. године⁵⁵, јер у Душановој титули још нема „грчких земаља“, али ни епитета „свети“ уз његовог оца, а да су њихови портрети у припрати над улазом у наос настали, опет због недостатка помена „грчких земаља“ у Душановој титули, до јесени 1343. године⁵⁶, а Дечански има епитет „свети“ — јасно излази да је уврштење првог ктитора Дечана у ред светитеља изведено од пролећа до јесени 1343. године! Није тешко претпоставити да је овоме присуствовао и сам Душан, јер у наведеној повељи каже: „видео [сам] нову благодет на мојем оцу светом Урошу краљу, чежњом целом душом и срцем од земаљског ка небеснима и прилажем и потврђујем оно што су дали и узаконили моји претци и родитељи светим црквама“.⁵⁷ Ове Душне речи, као и оне у повељи од 19. маја 1343. Св. Арханђелима код Призрена, запажа Соловјев, „пружају одјек Душановог расположења у 1343. години“,⁵⁸ јер благодет који је видео на „светом“ оцу наводи га на мисли о небеском царству и зидању сопственог маузолеја. И практично, додуше неколико година касније, послови на грађевинама сменили су једни друге.⁵⁹

Из свега што је досад речено следи закључак да је негде у пролеће или лето 1343. године, можда у присуству самог Душана, извршено премештање моштију Дечанског из првобитног саркофага у дрвени ковчег испред олтарске преграде. Тада је изгледа насликана представа Дечанског који приноси Христу модел своје задужбине, и уједно препоручује свог живог сина краља Душана, другог ктитора.⁶⁰

Ко је све то осмислио? Чини се да је на месту претпоставка В. Ј. Ђурића⁶¹ да су први дечански игумани, Арсеније и Данило, заједно са ученим сарадницима, били заслужни за

обиман и јединствени програм декорације у Дечанима. Међутим, биће да је Арсеније био далеко важнији, јер је од самог почетка пратио зидање и дочекао је да види Дечане потпуно завршене.⁶² Због тога на овом месту треба још једном поменути све расположиве податке о игуману Арсенију, јер они сведоче о његовим заслугама ле само за дечански живопис већ и потребну опрему манастира уопште.

Настарији помен који потврђује да је Арсеније био игуман за живота Стефана Дечанског јавља се у Дечанској хрисовуљи (ДХ1) из 1330. године.⁶³ „У дане хрлстољубивога и великога краља Душана“, по налогу Арсенија, Добрета преписује већ поменути типик.⁶⁴ Ову књигу, иако без тачне године настанка, треба датovati око 1335, јер њоме почиње манастирско богослужење. Нешто после тога, тачно 1337. године, по поруци Арсенијевој преписале су Поуке Јефрема Сирина.⁶⁵ Године 1339/40. оставили су сликари горњих зона у Дечанима запис

⁴⁹ Исто, 53. Појаву помена Дечанског у Романовом типичу објашњава један много каснији запис (после 1371) у истом рукопису, на листу 271 г., где се међу српским владарима који „се потрудише о овој светој и свештој обитељи“ Хиландару помиње и Стефан Урош Трећи, уп. Исто, 53—55.

⁵⁰ Исто, *Рукописни типичи српскословенске рецензије*, Богословље IV (XIX), св. 1—2 (Београд 1960) 3—4.

⁵¹ Уп. снимке Арсенијевог типика у Патријаршијској библиотеци Српске православне цркве, који су поклон Руске цркве. О томе Исто, *Поклон Руске цркве Српској цркви*, Богословље II (XVIII), св. 1 (Београд 1958) 93.

⁵² Исто, *Рукописни типичи...*, 3.

⁵³ Исто, 5; Д. Богдановић, *Каталог рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 98.

⁵⁴ Г. Суботић, *Прилог...*, на више места.

⁵⁵ Исто, 118.

⁵⁶ Исто, 126.

⁵⁷ А. Соловјев, *нав. дело*, 287.

⁵⁸ Исто, 288.

⁵⁹ Г. Суботић, *нав. дело*, 134.

⁶⁰ Тада је, вероватно, Душан потврдио очеву повељу Дечанима, уп. М. Благојевић, *Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу?*, *Историјски часопис XVI—XVIII* (Београд 1970) 79—86.

⁶¹ В. Ј. Ђурић, *нав. дело*, 57.

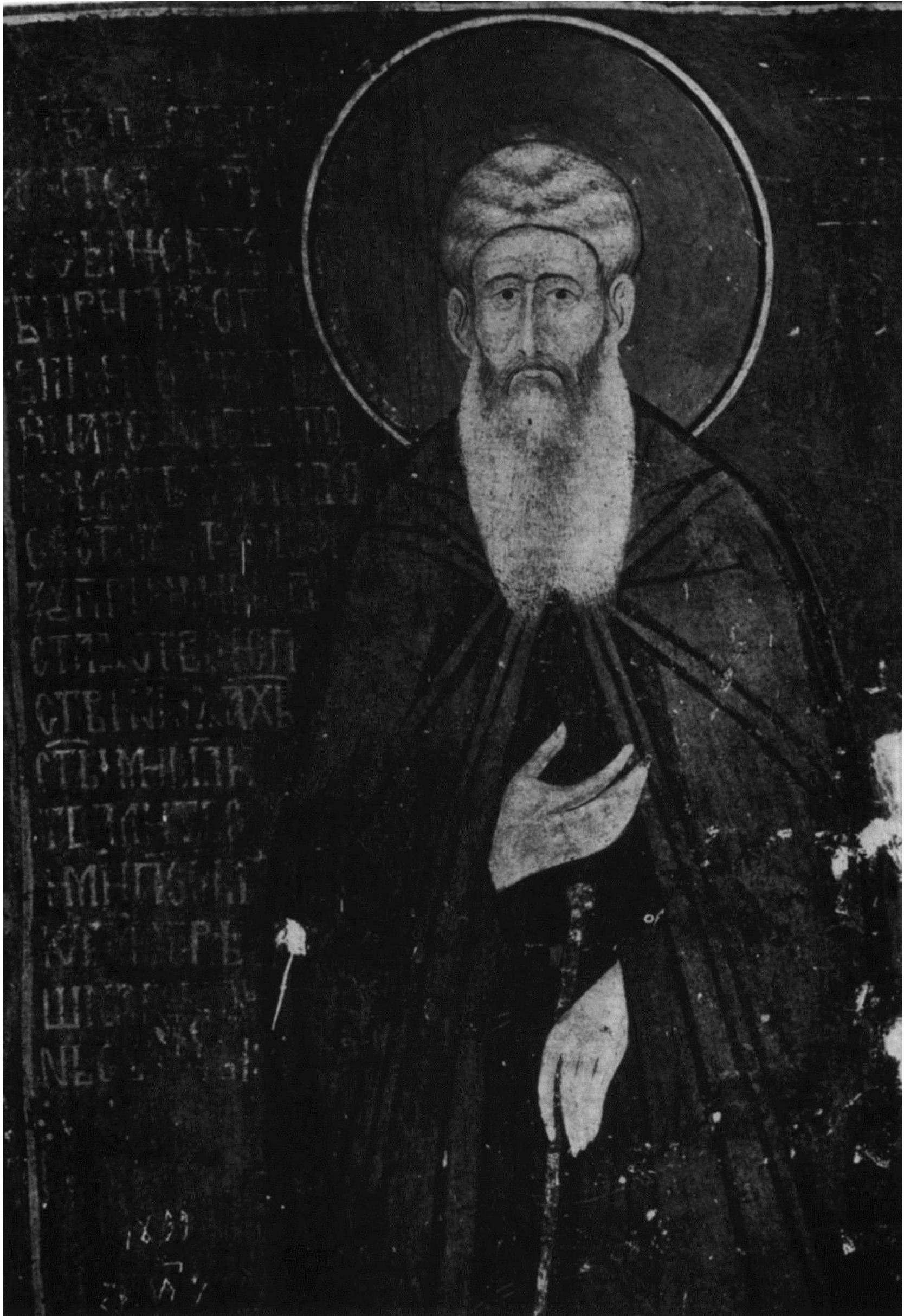
⁶² Г. Суботић, *нав. дело*, 127.

⁶³ П. Ивић — М. Грковић, *нав. дело*, 308.

⁶⁴ Уп. нап. 50 и 51.

⁶⁵ Љ. Стојановић, *Каталог рукописа и старих штампаних књига. Збирка Српске краљевске академије*, Београд 1901, 75—84. Део рукописа, четири листа, чува се у лењинградској Публичној библиотеци Л. Цернић, *Нека запажања о српским рукописима у збиркама Лењинграда*, *Археографски прилози 2* (Београд 1980) 364. О минијатурама уп. М. Харисијадис, *Орнаменти рукописног паренесеиса св. Јефрема Српске академије наука*, *Библиотекар XIV, 3* (Београд 1962) 264—271.

Сл. 2. Дечани, портрет игумана Арсенија у олтару (снимак Д. Тасића)

Fig. 2. Dečani, portrait de l'igoumène Arsenije, dans le sanctuaire de l'église (photo D. Tasić)

на грчком са именом игумана Арсенија⁶⁶, који је поручио и два своја портрета. Први, чини се старији, налази се у пролазу из проскомидије у олтар параклиса св. Димитрија⁶⁷, а други,

⁶⁶Г. Суботић, *нав. дело*, 113.

⁶⁷В. Р. Петковић, *Манастир Дечани II*, 23, Pl. CXLVII. Добра фотографија у: *Историја српског народа I*, Београд 1981, сл. 71.

изведен 1343—1345, на западном зиду припрате, где је Арсеније представљен како се клања св. Сави и архиепископу Јоаникију.⁶⁸ Коначно, у натпису на западном зиду наоса изнад улаза налазимо последњи помен игумана Арсенија.⁶⁹ У овом натпису, као и у натписима уз оба портрета, понавља се иста формула о његовој заслуги у Дечанима: *тѣоудившаго се ѡ мѣстѣ сѣмь светѣмь*. Много касније, почетком XV века, када је Цамблак писао *Житије Стефана Дечанског* сећање на првог игумана Дечана било је још свеже. На два места Цамблак бележи да је Дечански непосредно Арсенију дао многа имања и злато за манастир.⁷⁰ Све то, дакле, говори да је Арсеније био заслужнији од свог наследника, тим пре што се од Данила сачувао само портрет на југозападном ступцу у Дечанима.⁷¹

Веза првог ктитора Дечана — краља Стефана Уроша Трећег, и првог игумана — Арсенија, била је изгледа чвршћа но што се то на први поглед чини. Пре свега, не треба сумњати да је Дечански, као што су то чинили његови преци, остали српски владари⁷², сам изабрао игумана за свој будући маузолеј. Коначно, Арсеније је био сведок онога што се са Дечанским догодило, па је брига о украшавању и снабдевању манастира потребним књигама био његов дуг несрећно страдалом краљу. Ово је Арсеније најнепооредније показао поручујући посебан портрет Дечанског уз олтарску преграду, јер се види да је иста рука насликала портрет Арсенија у олтару и овај Дечанског, и то у сличној иконографији. Иста рука је исписала оба натписа сличног садржаја. Наиме, Арсеније је представљен како стоји са игуманским штапом испод попрсја св. Арсенија, његовог имењака и патрона.⁷³ Он му се обраћа следећим речима:

Х(ристо)вѣ пѣстиножителѣ с(вѣ)ты арсѣннѣ к тѣбѣ припадаю грѣшнѣи и равѣ твоѣ арсѣннѣ в(ъ) с(вѣ)тоѣмъ имѣ твоѣмъ и м(о)лѣю се с(вѣ)тому ти шѣразѣ прѣими ме въ стадо твоѣ. . . . . с(вѣ)ты ми м(о)лѣтвами твоими пом(и)лѣѣ ме грѣшнаго въ дѣнь сѣдѣнь,

које се јасно везују за речи молитве Дечанског.⁷⁴ Занимљиво је да Арсеније, поред свог патрона, даје да се у његовој непосредној близини изведе још један његов свети имењак. Реч је о српском архиепископу Арсенију I, који заједно са св. Савом обавља литургијски чин у апсиди параклиса св. Димитрија.⁷⁵ Ипак, постављање игумана Арсенија у протезис може бити тумачено и устаљеном праксом да се о онима који су заслужни за подизање или живописање остављају записи који служе као подсетник свештенику који чита проскомидију.⁷⁶ Све ово показује да се Арсеније добро разумевао у распоред фигура у једном простору, што је било драгоцену извођачима дечанске декорације, јер ће они по узору на портрет Дечанског, на пример, сачинити представу другог игумана — Данила.⁷⁷ Као и Дечански, он се стојећи моли Христу у сегменту неба. Двадесет година касније (1365) представа Дечанског, верујемо, потакнуће стварање портрета серског митрополита Јакова⁷⁸ у његовом *Четворојеванђељу расодера Кали-*

ста.⁷⁹ И ликовна и вербална концепција су исте. Митрополит стоји молећи се Христу у сегменту и изговара: „Овај четвороблаговестник приносим ти на дар, Владико мој Христе“. Речи првог тропара молитве после седме катизме, исписане у декоративном медаљону у левом углу минијатуре:

сѣдѣи сѣдѣиши и аггом прѣдстоѣщимъ тѣбѣ гласещи и пламни горещи что сътвориши дше моѣ ведомѣ на соудѣ, тогда шео златѣ твоѣ прѣдстанѣт ти...

упућују на визију предстојећег Страшног суда. Везу два портрета уочила је већ М. Харисијадис⁸⁰, посебно наглашавајући есхатолошки карактер текстова који прате насликане личности. Постоје и други разлози због којих нам се чини да је митрополит Јаков поручио свој портрет по узору на портрет Дечанског. Наиме, Јаков је пре одласка у Сер био игуман манастира Св. Арханђела код Призрена, од пролећа 1343. до краја 1345⁸¹, те је могао имати контакте са оближњим Дечанима. Уосталом радове на Дечанима заменили су радови на Св. Арханђелима⁸², па се може помишљати да је Јаков као први игуман Душановог манастира црпао искуства од првог дечанског игумана Арсенија, а можда је имао

⁶⁸ В. Р. Петковић, *нав. дело*, 1, Рl. ХСII; Г. Суботић, *нав. дело*, 127—128. У православном свету није ретко да поједини игумани поручују своје портрете у манастирима других ктитора, као на пример у Св. Апостолима у Солуну, С. Кисас, *О времену настанка фресака у цркви Светих апостола у Солуну*, Зограф 7 (Београд 1972) 52—57, сл. 1—2, или у манастиру Св. Јована Претече на Меникејској Гори, А. Ἀγγόπουλος. Αί τοιχογραφίαι του κα&ολικού της μονής Προδρόμου παρά τας Σέρρας, *θεσσαλονίκη* 1970, 75—76, πίν. 64.

⁶⁹ Г. Суботић, *нав. дело*, 125—126.

⁷⁰ *Старе српске биографије*, Избор и предговор Д. Богдановића, Београд 1968, 218, 220—221.

⁷¹ В. Р. Петковић, *нав. дело*, 27, Рl. CLXI.

⁷² В. Марковић, *нав. дело*, 83.

⁷³ Уп. нап. 67. Иначе, нешто касније, патријарх Јоаникије над својим гробом у Св. Апостолима у Пећи не представља себе, већ свог имењака и патрона св. Јоаникија, који га заступа пред Христом, уп. Б. Тодић, *Патријарх Јоаникије — ктитор фресака у цркви св. Апостола у Пећи*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 16 (Нови Сад 1980) 92—94, сл. 1.

⁷⁴ Уп. горе.

⁷⁵ В. Р. Петковић, *нав. дело*, 22, Рl. CXLVI; В. Ј. Ђурић, *нав. дело*, 59.

⁷⁶ Г. Суботић, *Свети Константин и Јелена*, 5.

⁷⁷ Уп. нап. 71.

⁷⁸ О портрету митрополита Јакова уп. нап. 12; Ch. Walter *The Portrait of Jakov of Serres in London. Additional 39626*, Зограф 7 (Београд 1977) 65—72.

⁷⁹ Б. Трифуновић, *Писац и преводилац инок Исаија*, Крушевац 1980, 16—18.

⁸⁰ Уп. нап. 12.

⁸¹ Г. Острогорски, *О серском митрополиту Јакову*, Зборник Филозофског факултета XI (Београд 1968) 223.

⁸² Г. Суботић, *Прилог...*, 134.

прилику да и сам види тек завршени портрет Дечанског уз олтарску преграду. Овоме у прилог иде и чињеница да су игумани манастира Бањске, Дечана и Св. Арханђела били нарочито поштовани у државном сабору, јер су заједно седели за посебним столом (трпезом).⁸³

Пошто смо утврдили разлоге, време настајања, непосредног иницијатора, као и потоње реплике, треба нешто рећи о мисаоној основи представе Стефана Дечанског уз олтарску преграду. Од књига које је Арсеније поручио за Дечане сачувале су се две: *Типик* и *Поуке Јефрема Сирина*. Ова друга књига⁸⁴ представља избор од 87 Јефремових поука, од којих би многе могле бити доведене у везу са животом и страдањем Дечанског, а самим тим и с његовим портретом. Тако се, на пример, истичу поуке о чистоти, љубави, трпљењу, гневу, кроткости, лукавству, истини, лажи, послушности, непокорности, зависти, клевети итд., дакле све оно што се може прочитати код савременика Дечанског о његовим сукобима са оцем Милутином и сином Душаном. Наведене поуке допуњавају оне друге, на пример, о васкрсењу, будућем суду и страху божијем, суду и милости, покајању, страдању, трпљењу и другом доласку Христовом, о покајању и будућем суду. Ове се, опет, могу везати за натпис уз портрет Дечанског. Поручујући *Поуке Јефрема Сирина*⁸⁵ — спис изразито исихастичке литературе — Арсеније нам се открива као присталица нових духовних кретања и оних мисли и осећања о иманентном и трансцендентном.⁸⁶ У кругу тих идеја треба тражити и суштину представе Стефана Дечанског уз олтарску преграду у Дечанима.

Место представе Дечанског одређено је пребацивањем моштију из саркофага у дрвени ковчег — ћивот — пред олтарску преграду, и његовим уврштењем у ред светитеља. Иако Дечански овде није обележен као „свети“, сигурно је да је сликање на том месту последица његовог светитељства, јер он као „свети“ Стефан Дечански предстоји за себе и сина Христу — *предстојаше предстолъ и лицъ божию* — како се то писало код Срба у средњем веку.⁸⁷ О томе, по Теодосију, говори св. Сава после чуда истицања мира на гробу св. Симеона Немање у Студеници.⁸⁸ Наглашавајући да су на Страшном суду сви једнаки, и „да нема разликовања лица у Бога“ он упозорава: „Пред њ ће стати цар с војником, господар са робом, син са оцем и *отац са сином*, када се представе престолу“.⁸⁹ И док други Немањићи за живота бивају насликани како их Христу приводе Богородица, светитељи, св. Симеон Немања и остали свети Немањићи, Дечански, пошто је постао „свети“, сам предстоји, али је посредник, вербално додуше, сину Душану. Тако је ова представа у ствари оликотворена визија будућег предстојања св. Стефана Дечанског на Страшном суду. Овакво схватање било је одлучујуће да се Дечански као ктитор стави пред саму олтарску преграду, у друштво најпоштованијих светитеља код Срба у средњем веку —

св. Николе, св. Стефана, св. Јована Претече, уз, наравно, Христа и Богородицу.⁹⁰ Упутства за овакав распоред дао је, нема сумње, као и код свог портрета, сам игуман Арсеније.

Представа Дечанског уз олтарску преграду у Дечанима посебно је занимљива и за средњовековно схватање слике у православном свету. Још давно је примећено како су, за разлику од Христа, типови светитеља постепено идеализовани и како је идеална слика лагано замењивала реалистичку представу.⁹¹ Први корак од реалистичке представе краљактитора ка светитељуктитору показује ова представа Дечанског (за разлику од његовог портрета на јужном зиду), нарочито ако се погледа боја инкарната — тамнији окер, који одговара инкарнатима светитеља. Некако уз то иду речи Јована Дамаскина да се поштовање икона, светитеља и њихових моштију објашњава веровањем у обоготворење материје.⁹² И Харнакова⁹³ мисао да је „слика сећање на прошло и предсказање будућности“, изведена из Дамаскинове поделе слика, прилично објашњава представу Дечанског и намену читаве декорације Дечана. „Шеста врста слика“, по Дамаскину, „служи за бележење догађаја, било чуда или врлог дела, ради прослављања... људи који су се истакли и одликовали врлином... Ово се испољава на два начина: у облику беседе која је написана у књигама... и у облику визуелне контемплације... На тај начин, ми и сада усрдно описујемо слике врлих људи из прошлости, ради

⁸³ Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд 1940, 129.

⁸⁴ Уп. нап. 65.

⁸⁵ Илустратор Поука, вероватно Георгије Анагност, на листу 2 г., М. Харисијадис, *Орнаменти*, сл. 1, на архитектонској заставици насликао је три крста са расцветаним подножјем, који су готово директно прекопирани са тимпанона северног портала у Дечанима, Б. Бошковић, *Манастир Дечани I*, Београд 1941, 69, Pl. CCLXXXIII.

⁸⁶ Л. Цернић, *Један поглед на развој старе српске књижевности (до битке на Марици 1371)*, Археографски прилози 2 (Београд 1980) 150—151.

⁸⁷ Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских II*. У Биограду 1863, 488. О лепим Немањићима који предстоје Христу уп. С. Радојчић, *Злато у српској уметности XIII века*, Зограф 7 (Београд 1977) 30.

⁸⁸ *Старе српске биографије I*, превео и објаснио М. Башић, Београд 1924, 149—152.

⁸⁹ *Исто*, 151.

⁹⁰ Уп. нап. 15.

⁹¹ G. Ostrogorski, *Les décisions du »Stoglav« concernant la peinture d'images et les principes de l'icônographie byzantine*, Recueil Uspenskij I (Paris 1930) 397.

⁹² Исти, *Соединение вопроса о св. иконах с христологическоп догматикои в сочинениях православних апологетов ранего периода иконоборчества* Serminarium Kondakovianum 1 (Praha 1927) 41—42.

⁹³ А. Harnack *Lehrbuch der Dogmengeschichte II*, Tubingen 1904, 484.

љубави и памћења".⁹⁴ Ово се лепо може везати за натпис из наоса о осликовању, у коме стоји: „пописа се овај храм Господа Бога и Сведржитеља

ТЕЉА ВЪ ПАМЕТЪ И ВЪ ПОМЕНЪ... Стефана краља Уроша Трећег".⁹⁵ Међутим, „пошто је човек лишен непосредног упознавања невидљивог (јер је његов дух покривен телом)", пише Дамаскин, „пошто не поседује моћ познавања будућности, нити онога што је раздвојено и удаљено од њега у простору, пошто је ограничен у месту и времену, слика је измишљена да би се указао пут сазнања и да би открило оно што је скривено..".⁹⁶ Ове сложене и прецизно издиференциране мисли о слици, која се у својој најузвишенијој варијанти изравнава са визијом открића, односе се на оликотворено предстојање светог Стефана Дечанског на Страшном суду.

Сећање на Дамаскина и његове идеје о слици било је веома изражено код Срба у средњем веку. Један пример непосредних инспирација срећемо у црквама краља Милутина, у којима сликари изводе компликована успења Богородице управо по беседама Јована Дамаскина." Већ је С. Радојчић⁹⁸ приметио да Доментијан добро зна Дамаскинову теорију о лепоти прототипа, што се види из речи св. Саве који позива оца на Свету Гору: „Дођи, господине мој, да... целујем твој свети образ, који би *написан* од Бога на небесима још пре твога рођења".⁹⁹ И стварно, као да се концепција представе светог Стефана Дечанског враћа на она узвишена времена када је Доментијан писао да је српско „отачаство створено по слици Божијој".¹⁰⁰ Доментијан Немању, св. Саву и Првовенчаног упоређује са Св. Тројицом; они су по спољашњем облику „обучени у божанско тело".¹⁰¹ „И не бише само *написана* њихова имена на небесима, но *слика* и *подобје*, још док су били живи на земљи бише написани на небесима, по речима апостола: они који су добро служили, добар ред себи стекоше (Павлова прва посланица Тимотеју III, 13)".¹⁰² Очигледно, и Дечански је у мислима игумана Арсенија био „преднаписан", а пошто је подигао велелепну цркву, он је добро служио и добар ред себи стекао, па самим тим заслужио слику пред олтаром и Христом. Гледање овог портрета Дечанског било је могуће само, како се то у средњем веку говорило, „душевним" или „умним очима".¹⁰³ Занимљиво, Данило II и његов ученик употребљавају „умне очи" искључиво у описима грађења цркава. Краљица Јелена „умним очима" гледа зидање своје цркве у Градцу — „колико Дух свети помогоше да се овај храм брзо сврши".¹⁰⁴ Још непосреднији је Данилов ученик када пише о осећањима Дечанског и Данила II при посматрању самих Дечана: „Подигавши овај свети храм у дане живота свога, уперивши свој ум добро небесним, а телом на земљи стојећи, настањиваху се душевном мишљу у обитељима вишњих, и у

овом делу, који су чинили, напредоваху, гледајући пред собом као самога Христа..".¹⁰⁵ Ето, из тих мисли и осећања створена је необична представа светог Стефана Дечанског уз олтарску преграду у Дечанима.

После премештања моштију Дечанског у ћивот пред олтаром и сликања његовог посебног портрета Дечани су постали култно место, као што је то почетком XIII века била Студеница, када је миро потекло из Немањиног гроба и када му је, посмртно, насликан портрет. Већ јасно утврђен однос две грађевине — Немањине Студенице и Дечана Стефана Дечанског — више садржинске него формалне природе¹⁰⁶, потврђује се и опонашањем при стварању култа „светог" ктитора. Све је то био одраз схватања која су владала средином XIV столећа, када су Дечани, добивши сликани декор, завршавани. Каснија традиција, а пре свега састављач *Житија* и *Службе Стефана Дечанског* Григорије Цамблак, темељећи се на ономе што је већ учињено, још више шири мученички и светитељски лик знаменитог српског краља, што ће имати одјека у потоњој српској уметности под Турцима.¹⁰⁷

Рад је завршен јануара 1982. године.

⁹⁴С. Mango, *The Art of the Byzantine Empire*, 312—1453, New Jersey 1972, 172.

⁹⁵Г. Суботић, *нав. дело*, 125, 130.

⁹⁶С. Mango, *нав. дело*, 171, овде цитирано по G. Babić, *Ikone*, Zagreb 1980, 7.

⁹⁷S. Radojčić, *Die Reden des Johannes Damaskenos und die Koimesis Fresken in den Kirchen des Königs Milutin*, Jahrbuch der osterreichischen Byzantinistik 22 (Wien 1973) 301—312.

⁹⁸Исти, *Зографи. О теорији слике и сликарског стварања у нашој старој уметности*, Зограф 1 (Београд 1966) 10.

⁹⁹Доментијан, *Животи светог Саве и светог Симеона*, превео Л. Мирковић, предговор В. Ђоровића, Београд 1938, 54.

¹⁰⁰Исти, 225; С. Радојчић, *О временима стварања српске монументалне уметности*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 12 (Нови Сад 1976) 11.

¹⁰¹Доментијан, *нав. дело*, 47.

¹⁰²С. Радојчић, *нав. дело*, 12—13.

¹⁰³Исти, *Зографи*, 10; Исти, *О временима...*, 12. ¹⁰⁴Данило, 59. ¹⁰⁵Данило, 154.

¹⁰⁶В. Ј. Ђурић, *Милешева и дрински тип цркве*, Рашка баштина 1 (Краљево 1975) 16—17. ¹⁰⁷М. Ђоровић-Љубинковић, *Иконостас цркве светог Николе у Великој Хочи. Прилог проучавању култа Стевана Дечанског*, Старинар н. с., IX—X (Београд 1959) 169—178; С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије, 1557—1614*, Нови Сад 1965, 83.

La représentation de Stefan Dečanski tout près
de la cloison du sanctuaire à Dečani

IVAN DJORDJEVIĆ

Parmi les portraits du roi serbe Stefan Dečanski qui nous sont parvenus, il y en a un qui s'impose comme particulièrement intéressant. Il s'agit de la représentation figurant sur le côté sud du pilastre nord-est qui se dresse tout près de la cloison primitive du sanctuaire de Dečani. Le roi est peint ici en pied, vêtu d'ornate et présentant au Christ, dans un segment du ciel, le modèle de sa fondation. Une inscription assez longue explique cette représentation. Tout d'abord Dečanski demande au Christ d'accepter sa donation, — l'église, et précise qu'il l'offre conjointement avec son fils, le roi Dušan. Dans la seconde partie de l'inscription, après avoir dit qu'il était au bord de la tombe et qu'il savait que son corps était périssable, Dečanski prie le Christ de lui accorder sa grâce le jour du Jugement Dernier.

C'est une composition de ktitor habituelle qui est à la fois un portrait funéraire. Cette conclusion nous est suggérée non seulement par l'inscription, mais aussi par le fait qu'autrefois, audessous de cette composition figurait réellement une châsse, ornée de gravures sur bois, qui contenait les reliques de Dečanski. Avant d'y être transférées, celles-ci reposaient dans un sarcophage de pierre qui se trouvait dans la partie occidentale de l'église. Cet événement est à rattacher, comme on le considère à bon droit, à la canonisation du roi Stefan Dečanski. En étudiant attentivement les sources écrites et les autres inscriptions figurant sur les murs de l'église, nous avons conclu que Dečanski avait dû être canonisé au printemps ou en été 1343 et que c'est également là la date où fut peinte sa représentation.

L'initiative de peindre celle-ci fut donnée par Arsenije, le premier higoumène de Dečani, qui joua un rôle important dans la décoration picturale de l'église et dans l'équipement du monastère. C'est la conclusion à laquelle on arrive en comparant le portrait d'Arsenije, peint dans le sanctuaire de Dečani, et le portrait de Dečanski: il est évident qu'ils ont été exécutés par la même main et selon une formule iconographique similaire. C'est la même main qui écrivit les deux inscriptions, ressemblantes par leur contenu aussi. Cela n'a rien d'étonnant, étant donné que c'est Dečanski lui-même qui avait nommé Arsenije higoumène de son mausolée et que, par conséquent, c'était là une dette dont celui-ci s'acquittait à l'égard de son roi qui eut une fin tragique.

La seconde partie de l'étude présente est consacrée à la conception de la représentation de Dečanski. Parmi les livres qui, selon le désir de l'higoumène Arsenije, furent copiés à l'usage des moines de Dečani, les *Parenesis* de saint Ephrem le Syrien en sont un des plus intéressants. Une bonne partie de ces *Parenesis* peut être rapprochée de la vie, des souffrances et de la mort de Dečanski (que son père fit aveugler et que son fils fit assassiner) et, par là même, du portrait en question aussi. D'un autre côté, en faisant copier les *Parenesis* de saint Ephrem le Syrien, oeuvre littéraire nettement hésychaste, Arsenije se révèle partisan des nouveaux courants spirituels dans sa manière de penser et de sentir quant à l'immanent et au transcendental.

La place accordée à la représentation de Dečanski fut déterminée par le transfert de ses reliques devant la cloison du sanctuaire et par sa canonisation. Bien que Dečanski ne fût pas qualifié ici de «saint», il est certain que le fait d'être représenté à cet endroit est dû à sa sainteté, car c'est en sa qualité de saint que Stefan Dečanski se présente devant le Christ, en son nom et au nom de son fils. Ainsi, cette représentation estelle en réalité la préfiguration, par les moyens de la peinture, de la présentation de Stefan Dečanski au Jugement Dernier. Voilà la conception qui fut à l'origine de la décision de faire figurer la représentation de Dečanski, en sa qualité de ktitor, tout près de la cloison du sanctuaire, en l'associant aux saints les plus révéérés par les Serbes du Moyen âge, à saint Nicolas, à saint Etienne et à saint Jean le Précurseur.

La représentation de Dečanski tout près de la cloison du sanctuaire est révélatrice également de la conception médiévale de l'image des saints dans le monde orthodoxe. En effet, on a remarqué depuis longtemps que, à la différence du Christ, les types de saints avaient été graduellement idéalisés et que l'image idéalisée avait fini par supplanter la représentation réaliste. Le premier pas conduisant d'une représentation du roiktitor vers celle du saintktitor est accompli dans le portrait de Dečanski en question, si différent, par exemple, de celui qui figure sur le mur méridional de l'église, ce qui devient surtout évident quand on compare les carnations. Il y aurait lieu, semble-t-il, de signaler ici les paroles de Jean Damascène disant que la vénération des icônes, des saints et de leurs reliques s'explique par la croyance dans la divinisation de la matière. Les Serbes instruits du Moyen âge connaissaient bien la théorie de Damascène définissant la beauté du prototype. Le savant Domentijan, biographe des Némanjić, écrivait, au XIIIe siècle, que saint Siméon Nemanja, saint Sava et Stefan le Premier couronné étaient préfigurés dans le ciel, dès leur vivant, car, comme l'apôtre Paul le disait dans son Premier épître à Timothée (III, 13): «ceux qui remplissent bien leur ministère, s'acquièrent un rang honorable». Pour l'higoumène Arsenije et son entourage, Dečanski appartient aux «antefigurati» et comme il avait bâti une église magnifique, il a bien rempli son ministère et s'est acquis un rang honorable, en méritant par là même que son portrait figurât devant le sanctuaire et le Christ.

Le transfert des reliques de Dečanski dans la châsse placée devant le sanctuaire et, en même temps, l'exécution de son portrait individuel, ont fait de Dečani un lieu de pèlerinage, tout comme Studenica l'avait été au début du XIIIe siècle lorsque la myrrhe coula du sépulcre de Nemanja et que l'on fit exécuter son portrait posthume. Le rapport déjà nettement défini entre ces deux édifices, — le monastère Studenica de Nemanja et le monastère Dečani de Dečanski —, rapport touchant plutôt au fond qu'à la forme, est confirmé aussi par l'imitation en matière de création du culte de «saint ktitor». Tout cela n'était qu'un reflet des conceptions qui régnaient vers le milieu

du XIVe siècle, au moment où la décoration picturale de l'église marquait la dernière étape dans la construction du monastère Dečani.